

2023, 10(2): 428-435

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2023.2.428-435>

Kitap İncelemeleri

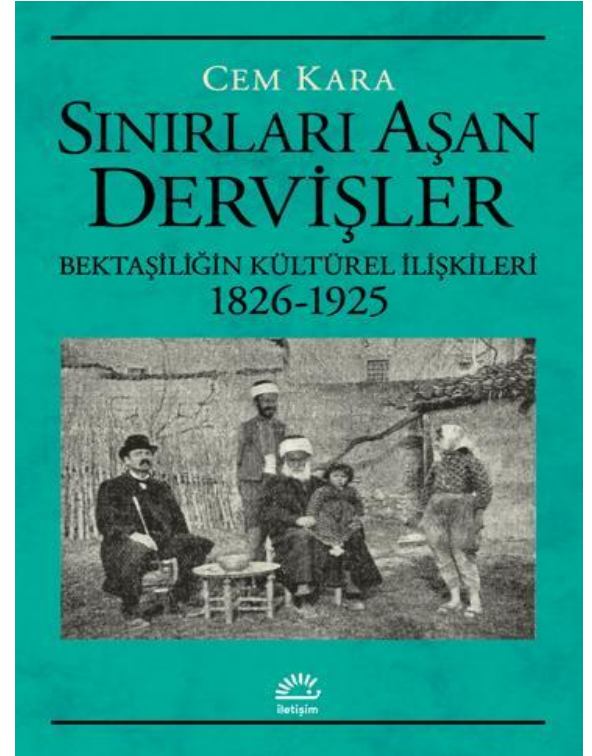
SINIRLARI AŞAN DERVİŞLER: BEKTAŞİLİĞİN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ (1826-1925) ÜZERİNE

Eren Yılmaz¹

Kara, C. (2023). *Sınırları Aşan Dervişler: Bektaşiliğin Kültürel İlişkileri (1826-1925)*. Çev. Emre Adıyaman, İstanbul: İletişim Yayınları, 400 sayfa, ISBN: 978-975-05-3528-4

Cem Kara'nın *Sınırları Aşan Dervişler: Bektaşiliğin Kültürel İlişkileri (1826-1925)* kitabı, 2017'de tamamladığı ve 2018'de Almanca yayımlanan doktora tezinin (*Grenzen überschreitende Derwische: Kulturbeziehungen des Bektaschi-Ordens 1826-1925*, Vandenhoeck & Ruprecht) Türkçe çevirisi. Kara'nın bu çalışması, 2018'te Southeast Association Doktora Tezi Ödülü ve 2022'de Annemarie Schimmel Ödülü'nü aldı.

Sınırları Aşan Dervişler'de kurulan anlatı, çok da aşına olunmayan bir izlek sunuyor. Dinsel gruplar üzerine yapılan

¹ Eren Yılmaz, Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Kültürel Çalışmalar ve Medya Bölümü, ORCID: 0000-0003-0154-2488, yilmaz.eren@hacettepe.edu.tr

çalışmalar genellikle grup içi kültüre odaklanır. Bu türden çalışmalar kültürü sabit görmese de değişimlere, etkileşimlere, karşılaşmalara yüzeysel yaklaşır. Kara'nın çalışması ise bir dinsel topluluk olarak Bektaşilerin başka gruplarla karşılaşmalarına dikkat kesilerek, kendisine özgün bir konum ediniyor.

Kitap, Bektaşilerin 1826-1925 tarih aralığındaki kültürel karşılaşmalarına odaklanıyor. Bu tarihler, 1826'da Bektaşi grupların, Osmanlı Devleti'nin "kabul ettiği" dini gruplardan dışlanması ve 1925'te Türkiye Cumhuriyeti'nin tarikatları kapatması arasındaki geçen zaman dilimine tekabül ediyor (Kara, 2023, s. 17). Kara bir asır öncesine bakıyor olsa da sorduğu sorular bugün de güncelliğini koruyor: Farklı dini-etnik gruplar birbirlerini nasıl etkiler, etkileşimler nasıl mümkün olur, iç içe geçişler yanında, Batıdaki Hıristiyanlarla kültürel temaslar ve alımlamalar nasıl açıklanabilir? Günümüz Türkiye'sinde de bu soruların cevapları aranabilir. Kitabın ele aldığı, kültürel geçişlerin bir dini grubun ritüellerini, ayinlerini, gündelik hayatını nasıl dönüştürdüğü meselesi ise *Moment*'in *Spiritüellik* temasına uzanabilecek en iyi hattı teşkil ediyor.

Araştırmanın Problemi

Kara, çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyılına ve Cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk iki yıla odaklanıyor. Dini ve kültürel çeşitliliği ile çok-etnisiteli ve çok-kültürlü bir coğrafyada yatay kültürel etkileşimlerin izini sürüyor. Çalışma, alanın hâkim paradigmasının ele alındığı; odağı, İmparatorluğun kültürel çeşitliliği, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler, dini çoğulculuk ya da milliyetçilik olgularıyla sınırlı kalan bir literatür eleştirisiyle başlıyor. Kara'ya göre, "Batı ve Osmanlı kültürlerinin üyeleri arasında mikro düzeyde iç içe geçişler ve kişisel ve kültürel karşılıklı bağımlılıklar henüz yeterince araştırılıp bir sonuca varılmamıştır" (2023, s. 20). *Sınırları Aşan Dervişler*'in çıkış noktası da tam burası. *Sınırları Aşan Dervişler*'i tek bir disipline ya da alana sıkışmış bir çalışma olmaktan kurtaran hiç şüphesiz, kültürel çalışmaları da işin içine dahil eden bir metodolojiyle hareket ediyor olması. Kara, Bektaşiliğin kültürel geçişlerine, temaslarına bakabilmek için öncelikle kültür kavramının *neliğini*, kültürün değişken yapısının metodolojik olarak nasıl açıklanabileceğini sorguluyor. Bektaşilik kültüründe benlik ve yabancılaşma olgularını kültür teorilerinin perspektifiyle açıklıyor. Geertz, Bhabha, Musner, Bauer, Said, Todorova, Ricoeur, Espagne, Werner, Schmale, Lüsebrick gibi önemli isimlerin çalışmalarından temellük ettiği kavramları, çalışmasında işler hâle getirmeyi deniyor.

Kültürlerarasılık, daima ilişkisellik içinde düşünmeyi gerektirir. Her "benlik" daima bir "yabancı"ya içkindir. Kara da, "...bir kişinin kültürel aidiyetinin ve bu kültür bağlamında oluşturduğu karakter özelliğinin başlıklarla kurduğu ilişkiden etkileniyor olduğu inkâr edilemez" (Kara, 2023, s.41) diyerek, bu ilişkiselliği vurguluyor ve Bektaşilerin kendinden farklı olanla kurduğu ilişkiyi, anlatıları ve bu farklı kültürlerin de Bektaşilere dair

anlatılarını ele alıyor. Kara'nın Bektaşiliğin ilişkiselliğini kültür teorileriyle birleştirmeye çalıştığı noktalar ve konuya ilişkin soruları oldukça açık:

"...çalışma kültürel ilişkiler hakkında yürütülen sorgulamayı üç düzeye ayırır: Birinci soru, kültür sınırlarındaki kültürel temas ve davranış türlerini, bunların nasıl çeşitlendiğini, hangi kalıp ve eğilimlerin tanınabilir olduğunu ve bunların soruşturma süreci dahilinde nasıl değiştiğini sorar. İkinci soru, karşılıklı algı kalıplarını inceler: Bektaşiler diğer kültürleri nasıl algıladılar, diğer kültürler tarafından nasıl tasavvur edildiler? Ve son soruyla, kültür transferi konusu ele alınır: Bir kültürün kültürün diğerine akıp akmadığı ve eğer böylesi gerçekleşmişse bunun nasıl gerçekleştiği, onun nasıl seçildiği, yeniden bağlandırdığı ve uyarlandığı sorgulanır. Bununla ilişkisinde bir soru her zaman büyük önem taşır: Bektaşilik kültürel ilişkiler yoluyla nasıl değişti, yani anlam yaratım biçimleri, sembolizmi, inanç öğretileri, erkanları ve son olarak Bektaşilerin kendi inancına dair öz-refleksiyonu kültürel ilişkiler yoluyla nasıl dönüştü?" (Kara, 2023, s. 46).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bektaşilik

Kara, çalışmanın "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bektaşilik" başlıklı ilk bölümünde, Bektaşiliğin kuruluşuna, kurumsallaşmasına, yapısına, sosyal düzenine, ritüellerine, inanç yapılarına ve son olarak 1826-1925 arasındaki sosyo-politik tarihine bakıyor. Kara, Bektaşiliğin kuruluş tarihini saptamanın kaynak azlığından ve hakim milliyetçi anlayış ve tarihsel paradigma(lar)dan ötürü tartışmalı olduğunu dile getirirse de (Kara, 2023, s. 52) Hacı Bektaş Veli (ykl. ö. 1271) ve ardından ikinci pir olarak Balım Sultan'ın (ykl. ö. 1516) anılması, Bektaşiliğin onaltıncı yüzyılda kurumsallaşmaya başladığını gösterir (Kara, 2023, s. 54). Bektaşiler ayinlerini ve eğitimlerini tekkelerde sürdürür ve dolayısıyla tekkeler aynı zamanda Kara'nın da ifade ettiği gibi ziyaret merkezleri haline gelir. Tekkeler Rumeli ve Batı İç Anadolu, Erzincan ve Erzurum, Irak ve Mısır'a kadar yayılmış ve Rumeli'de Trakya'da, Makedonya'nın batısında, Bulgaristan'ın kuzeyinde, Güney Arnavutluk'ta yoğunlaşmıştır. Örneğin, Selanik, İzmir ve Edirne'de de tekkeler vardır fakat ondokuzuncu yüzyılın hepsinde ve yirminci yüzyılın başlarında Bektaşiliğin merkezi olacak olan İstanbul'da yoğunlaşmıştır (Kara, 2023, s. 55).

Bölümü takip eden alt başlıklar; Bektaşi olmanın *tarzları*, Bektaşiliğin ritüelleri, inanç öğretileri ve anlayışlarıyla devam ediyor. Bektaşi olmak nedir, nasıl Bektaşi olunur? Örneğin Bektaşiliğe giriş denilen "tam üyelik" için, "kişiler bir ikrar erkanına katılır ve Bektaşi terminolojisinde mürit olarak adlandırılan tasavvuf öğrencisine dönüşüp bir Bektaşi babasına bağlanır. Bektaşilerin kendi tanımları uyarınca kişi ancak nasipli olduktan ve bir mürşit ile bağ kurduktan sonra Bektaşi olur ve böylece erkanlara katılmaya hak kazanır" (Kara, 2023, s. 60). Ayrıca Kara'nın da ifade ettiği gibi, tarikata yalnızca erkekler değil, kadınlar

da kabul edilirdi.² Bektaşî olmanın ve inancın farklı yorumları da elbette vardı. Uzandığı farklı coğrafya ve mekânlarla, karşılaştığı kùltürlere göre değişen ve dönüşen bir Bektaşîlik, dönemin politik şartlarına göre de “kendi öğretilerini yeniden müzakere etmeye yönlendiren birçok zorlukla karşı karşıya kaldı” (Kara, 2023, s. 61). Dolayısıyla bazı ritüel ve inanç pratikleri dönemin *ethosuna* göre sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Örneğin topluca bir duayla birlikte “ilahi birliğe yaklaşmayı amaçlayan” ayin-i cem ibadeti, Bektaşîliğin temel ritüellerinden birini oluşturur. Bu ritüele eşlik eden bir de *sofra* vardır: “Sofra ayininde dikkat çeken husus şarap ve rakı tüketimidir. (...) Bektaşîler bilfiil şarap ve diğer alkollü içeceklerin tüketimini ritüellerine dahil ettiler” (Kara, 2023, s. 71). Bektaşîliğin farklı inanç pratikleri, onların çok yapılı bir inanç kùltürüne sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bölümün sonunda, “1826-1925 yılları sosyo-politik tarihi”nde devletin politika ve siyaset yapma biçimlerine bağlı olarak Bektaşîlerin maruz kaldığı uygulamalar analiz ediyor. Yeniçeriler ve Bektaşîler arasındaki formal bağlantılar ve geleneklerine yönelik benzerlikler bu başlıkta ele alınıyor. Yeniçeriler ve Bektaşîler arasında dinî bir bağ kurmanın doğru sonuçlara ulaştırmayacağını ileri süren Kara, Yeniçerilerin farklı dini yönelimlere sahip üyelerden oluşmuş bir topluluk olduğuna dikkat çekiyor. (Kara, 2023, s. 74). Kara’nın iki grup arasındaki yakınlığı, 1826’da II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nı kapatması ve Bektaşîliğin yasaklanması kararlarıyla birlikte okuması önemlidir. Bu kararların ardından gelen “Tanzimat Reform Dönemi”nde ise, Bektaşîlik kendisini yeniden kurmaya, örgütlemeye çalışsa da istenilen sonuç elde edilememiştir. II. Abdülhamid Dönemine geldiğinde ise, Bektaşîlere yönelik iki kutuplu politikalarla, Müslüman-Arnavut grupların yaşıadığı bölgeleri korumak için Arnavut Bektaşîler yönetime dahil edilmiş fakat “İttihad-ı İslâm’ın salık verdiği doğru davranış biçimleri esasınca Bektaşîler” dışlamıştır (Kara, 2023, s. 82). Ayrıca, özellikle alkol tüketimi olmak üzere ritüelleri sebebiyle de dışlanan Bektaşîler sıklıkla suçlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde de esasında değişen bir şey olmamış, başta her ne kadar, tarikatlarla yakın ilişki kurulsa da³ 1925’te tarikatlar tamamen kapatılmıştır.

Başka Osmanlı Kùltürleriyle İlişkiler

Buraya kadar kurulan tarihsel izlekte, Bektaşîlerin, dönemin politik şartlarında baskılanmış olduklarını görmek mümkün, ama tüm baskılara rağmen ritüellerini devam ettirdikleri de açık. Bektaşîlerin ritüellerini sürdürürken aynı zamanda başka kùltürlerle iç içe geçişler yaşıadığının ve kùltürel temaslarının anlatıldığı

² Kadınların tarikata katılmalarıyla ilgili literatürdeki farklı yorumları Kara şöyle açıklıyor: “Tasavvuf uzmanı Annemarie Schimmel o kadar ileriye gitmiştir ki, İslâm’daki bu ‘eşsiz’ durumu ‘tam’ eşitlik olarak yorumlamıştır, ancak bunu söylemek abartı olur çünkü kadınlar Bektaşîliğin diğer hiyerarşik düzeylerinden mahrum bırakılmış, yönetim kademeleri yalnızca erkeklere ayrılmıştır. Öte yandan, dışarıdan bakıldığında, kadınların Bektaşîliğe ve Bektaşîliğin ritüel pratiklerine entegrasyonunun kutuplaştırıcı etkisi olmuştur: Zamanın Batılı grupları bunu ‘ilerici’ olarak yorumlarken, Bektaşîliği eleştiren Ulema bunu ‘ahlâksız’ olarak nitelendirip kınamıştır” (Kara, 2023, s. 60-61).

³ “Mustafa Kemal, bağımsızlık hareketi ve silahlı çatışmalar sırasında mobilizasyonun kapsama alanını kullanmayı bilen tarikatlarla işbirliği yaptı. (...) 1920’de Ankara’da kurulan ilk meclise Meslevî ve Bektaşî tarikatlarının iki Çelebi lideriyle iki tarikat şeyhi başkan seçilmiştir. 1924’te tasavvuf ‘hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi icthaddan dolayı muaheze edilemez’ dediği vakit bu, anayasada kabul edilmiş bir dinî dünya görüşü olarak yer almıştır” (Kara, 2023, s. 87-88).

“Bektaşilerin Osmanlı Kültürleriyle Kültürel İlişkileri” başlıklı ikinci bölümde öncelikle, Bektaşiler ve Sünniler arasındaki ilişki gündeme geliyor. Bu bölüm şu açıdan önemli: Kültürel ilişkiler, yalnızca olumlu temaslarla değil, çatışmayla da kurulur. Tam da bu çatışmalı karakteri sebebiyle Bektaşi ve Sünni geleneğini ele almak oldukça önemli. Bölümün başında Bektaşilerin Osmanlı İmparatorluğu içindeki “Alici olan, Sünni olmayan” tek inanç grubu olduğunu söyleyen Kara, dönemin metinlerinden hareketle, Sünni âlimlerin Bektaşilere karşı kurdukları “pejoratif anlatıları” dini, ahlaki ve sosyo-politik bağlamıyla ele alıyor. Ardından Bektaşilerin tepkilerini ve iki grup arasındaki kültürel temasları inceliyor. Dini anlatılarda, yukarıda da vurguladığım üzere, Bektaşilerin Alici tutumları ve şeriata uygun hareket etmemeleri oldukça sert eleştirilmiştir: “Esad Efendi’ye göre Bektaşiler namaz kılmaz, Ramazan’da oruç tutmaz, Ramazan’da içki içer ve şeriata aykırı davranışları dinen caiz ve helal değil, Şii İslam’dan da koparan ve onları sözde Gulat hareketine yaklaştıran bir suçlama daha vardır” (Kara, 2023, s. 96). Pejoratif anlatıların bir diğer boyutu ahlaki anlatılarla ilgilidir. Bektaşilerin hareketleri özellikle “cinsel sapkınlık”la yaftalanır. Son bir anlatı ise sosyo-politik anlatıdır. Bu anlatılarda hem ahlâken hem de dinen “problemlili” olduğu düşünülen bir grup, “toplum ve devlet için bir tehdit” olarak görülmüştür. Devletin aldığı kararlar ve dönemin Sünni aktörlerinin söylemiyle şekillenen bu anlatılar, Bektaşilerin gündelik hayatlarına da yansımıştır. Hatta “İshak Hoca’ya göre Bektaşiler başka tarikatlara sızmış ve orada öğretilerini gizlice yaymışlardır” (Kara, 2023, s. 105). Tüm bu tartışmalar sonucunda karşılaşmalar ve etkileşimler de kaçınılmaz olur. Mesela bazı Bektaşiler Sünni-Hanefiliğe doğru yakınlık aramaya koyulmuş, Sünni-Hanefi İslâm’la uyumlu bir Bektaşilik olabileceğini iddia etmişlerdir.

Kültürel temas dönemin şartlarına göre değişir. Örneğin Tanzimat’ın ilk yıllarında Sünnilik ile olan ilişkilerinde Bektaşiler kendi farklılıklarını daha belirgin kılma yoluna gitmişken, 1870’lerden sonra ise hakim dini kültür(ler) arasında yer bulmaya çalışmışlardır. Bektaşiler kendilerine yöneltilen eleştirileri başka bağlamlarda yeniden düzenleyerek değişim ve dönüşüme açık olduklarını göstermiş ve böylece kendilerini yeniden üretmişlerdir.

Kitabın ikinci bölümünde yer alan, “Dini Sınırların Ötesinde: Hristiyanlarla İlişkiler” başlıklı alt bölüm ise sanıyorum kitabın en ilginç bölümlerinden birini oluşturuyor. Çünkü İslâm’ın farklı yorumlarına ilişkin tartışmalar kültürel yakınlıktan ötürü bağlama kolaylıkla yerleştirilebilse de kültürel olarak farklı gelen dini inanışlar ve pratiklerle karşılaştırmalar zorlayıcı olabilir. Hristiyanlar ve Bektaşiler arasındaki geçişler, kültürel temaslar nasıl kuruluyor, hangi dinamiklerle, hangi koşullarda? Ve mevcut paradigmanda bu ilişkiler nasıl ele alınmış, neler atlanmış, hangi ilişkiler görünür olmamış? Bu bölümde Bektaşilerin Sünnilerle olan ilişkilere nazaran Hristiyanlarla olan ilişkilerinin daha kapsayıcı ve uyumlu olduğuna yönelik örnekler sunulmaktadır. Örneğin Bogomiller, Pavlusçular, Nasturiler gibi bazı Hristiyan grupların Bektaşi İslâm’a geçiş yaptığını ve *Vilayetnamelere* dayandırılan anlatılarda bu geçişleri görmenin mümkün olduğunu söyler

Kara.⁴ Bu ilişkileri Bektaşiliğin kuruluşuna kadar götürmek mümkündür. Ancak diğer taraftan bu ilişkiler bir yönüyle efsanedir. Kara'ya göre bu, ilişkilerin mitleşmesi, sürdürülmesi ve aynı hikâyelerin iki grupta da yeniden üretilmesini sağlamıştır. Ayrıca kültürel temasın bir parçası olan Hıristiyan azizlerle Bektaşî evliyalarının türbeleri çoğu kez birbiriyle ilişkilendirilir ve Kara'nın ifadesiyle *kültürel müphemlik* doğar.

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bazı ziyaretgâhlar ve tekkeler, Hıristiyan dini gruplar ve Bektaşiler arasında karşılaşmaların yaşandığı, kültürel temas yerlerini imler. Bektaşiler Hıristiyanların, Hıristiyanlar da Bektaşilerin yerlerini ziyaret etmişlerdir (Kara, 2023, s. 143). Örnek vermek gerekirse; Makedonya'daki Aziz Naum Manastırı, Epir'deki Aziz Voditsa Manastırı, Hacıbektaş'taki Ana Tekke, Üsküp yakınındaki Tekke Köy, Edirne'deki Aziz Nikolaos'un mezarı olarak bilinen Eski Baba Tekkesi karşılaşma ve etkileşim mekânlarıdır (Kara, 2023, s. 143). Ritüeller ya da inanç pratikleri bağlamında aynı yapının hem tekke hem de kilise olarak kullanılması kayda değerdir:

“Doğu ucunda, gezgin Hristiyan rahiplerin görev yapmasına müsaade edilen bir Kutsal Masa ve Aziz Manas'ın bir resmi dururken, güney duvarında ise Türk hacılara Mekke'nin konumunu bildiren bir niş (mihrap) bulunur. Hristiyan ve Müslümanlar arasında bir ayrım yoktur, ancak Müslümanların ibaretleri sırasında Aziz Manas'ın resmini başka bir tarafa çevirmelerine izin verilmiştir. Kutsal ibadet mekânı dervişler tarafından yönetilir” (Hasluck'tan akt. Kara, 2023, s. 144).

Etkileşimler ve geçişlerin dini bayramlar ve gündelik hayata yansıyan tarafları da olmuştur. Örneğin Durham, Korfu'daki Bektaşilerin Ortodoks Aziz Yorgi Günü'nü kutladıklarını gözlemlemiştir (Kara, 2023, s. 145). Sonuç olarak bu bölümde kültürel geçişleri görmek mümkünse de keskin bir geçişten ya da dönüşümden bahsetmek de zordur. Kara'nın da belirttiği gibi mekândaki kültürel paylaşımlar, yani ritüeller, uygulamalar, pratikler örtüşmeleri göstermesi bakımından önemli. İkinci bölümün son alt başlığı olan “Alevi-Bektaşiliğin Başlangıcı”nda, kültürel temasın bir başka yönüne⁵ işaret eden Kara, Kızılbaş Alevileri ile Bektaşiler arasındaki ilişkiyi tarihsel zeminde ele alıyor. Yirminci yüzyılın ortalarında iki inancın birleşmesi mevcut literatür içinden tartışmaya açılıyor.

⁴ “Örneğin onbeşinci yüzyılın sonlarına ait Hacı Bektaş Veli menakıbnamesinde Hıristiyanların Bektaşî İslam'a geçişine dair çeşitli anekdotlar anlatılır. Bu bölümlerden biri Hacı Bektaş Veli'nin müridi olup aynı zamanda manastırda yaşayan bir Hıristiyan keşişini konu alır. Özellikle Hacı Bektaş Veli'nin müridi olarak Rum diyarına gönderilen efsanevi Sarı Saltuk'un hikâyeleri Hıristiyanlar ile Bektaşiler arasındaki kültürel temasları anlatır” (Kara, 2023, s. 137).

⁵ “Kızılbaş Aleviliği ile Bektaşiliğin birleşmesi Bektaşilerin diğer gruplarla kurdukları ilişki tarihleriyle nasıl bir ilişkiye sahiptir? Bir yandan Kızılbaş Aleviler ve Bektaşiler *ex negativo* Sünni olmayan iki inanç grubudur, bu da birleşmelerinde Sünni çoğunluk İslâm'ın kendilerini dışlamasının bir parçası olduğu anlamına gelir. Öte yandansa Türk milliyetçilik söylemi açık bir şekilde -Türk milliyetçilerinin görüşleri uyarınca- Hıristiyanlar ve Bektaşiler arasında yakın ilişkiler kuran ve esasında 'Türk Bektaşiliği' olan Bektaşilikten bir tür kripto-Hıristiyanlık tasarlayan Batılı tariflerin karşısında konuşlanmıştır” (Kara, 2023, s. 193).

Batı Kültürleriyle İlişkiler

Sınırları Aşan Dervişler'in son bölümü olan "Batı Kültürleriyle Kültürel İlişkiler" ise Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi sınırlarını aşan kültürlerle ilişkilere odaklanıyor. Önceki bölümlerde takip eden metodolojik yaklaşımı burada da görmek mümkün. Ancak bu bölümü farklı kılan, Bektaşilerin Batı Avrupa ve Kuzey Amerikalı gruplar arasındaki temaslarını gündeme getirmesidir.⁶ Kara'nın ifadesiyle, "...bu ilişkiler, bireysel çatışma yüklü temaslardan bağımsız olarak, genellikle karşılıklı merak, sempati ve misafirperverlik ile şekillenmiştir" (Kara, 2023, s. 48). Bu türden kültürel temaslar daha ziyade, Batılı seyyahlar, oryantalistler, diplomatlar, misyonerler aracılığıyla kurulmuştur.

Johannes Awetaranian bu bölümün önemli bir kısmını oluşturuyor. Kültürel ilişkilerin kurulmasında her ne kadar misafirperverlik ve dostane ilişkiler ön planda olsa da din değiştirme gibi makro olaylar da yaşanmıştır. Asıl adı Muhammed Şükri olan Awetaranian, Protestan Hıristiyanlığa geçmiş ve misyoner olmuştur. Hatta misyoner olarak, "din bilgilerini, kardeşlerine, Muhammedçilere" aktarmaya çalışmıştır (Kara, 2023, s. 211). Belki de en ilginç yanı, Awetaranian'ın Bektaşiliğin Hıristiyanlıktan çıkmış olabileceğini düşünmesidir. Dolayısıyla hem Bektaşilik içinden gelen hem de Protestan Hıristiyanlığı seçen bir kişinin, kültürel ilişkileri bu kadar iç içe yaşaması ve karşılaştırabilmesi önemli bir detaydır.

Bölümün devam eden alt başlıklarında ise Batı'daki Bektaşiliğin nasıl alımlandığını, Batılıların tahayyülünde nasıl karşılıkları olduğunu gösteren Kara, kurumsal bağlantılarla birlikte Masonlar ve Bektaşiler arasındaki ilişkiyi gündeme getiriyor. Bu konuyu ele alan araştırmaların ıskaladığı kültürel ilişkilere eğilen Kara, önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Masonluktan bahsediyor, ardından Belgrad'daki Ali Koç locası/tekkesi örneğinden hareketle, Masonlar ve Bektaşiler arasındaki ilişkileri ortaya koyuyor.⁷ İki grup arasındaki ilişkiyi ve kültürel temasları nerede bulabiliriz? Kara bu ilişkileri, her şeyden önce hem Mason localarında hem de Bektaşî tekkelerindeki "çifte üyelik"te görüyor. Örneğin Rıza Tevfik kendisinin hem Mason hem de Bektaşî olduğunu söylüyor (Kara, 2023, s. 261). Bu bölümün önemli alt başlıklarından biri olan "Batılı Bektaşilik Olarak Masonluklar"da, Mystic Shriners grubundan, oryantalist imgelerden, alımlamalardan, tepkilerden, dönüşümlerden bahsediyor. Elbette tasavvufu da ihmal etmeyen Kara (2023, s. 288), "ezoterik-okült ve görünüşte tasavvufi-Bektaşî bir dünya görüşünü" tesis eden Sebottendorf'un kendine özgü kültürel aktarımına da değiniyor.

⁶ Burada şu örnek verilebilir: "Çalışma, araştırma sahasında tamamen göz ardı edilen, ABD'deki Mystic Shriners Masonluk kurumu da dahil olmak üzere, Batı'daki Bektaşiliğin görünümünü ele alır. Bu amaçla önünüzde duran çalışmada New York Public Library ve New York Livingston Masonic Library toplantı tutanakları, iç yazışmaları ve yayınlar ilk kez incelenmiştir" (Kara, 2023, s. 31).

⁷ Kara, ilk örnek olarak, Can İsmail Çolak Mehmed Said'in Gretschele yazdığı mektubu gösteriyor: "Tanrı'nın esenliği seninle olsun, sevgili kardeşim ve üstadım! Sizin ve bizim kardeşliğimizin bir ve aynı olduğuna, biz Masonların (Bektaşiler) dünyanın her yerinde birbiri ile yakın akraba olduğumuza artık daha da ikna oldum. (...) Ben ve buradaki bütün kardeşlerimiz (Bektaşî) olarak sizi ve oradaki tüm kardeşlerimizi selamlıyorum" (Kara, 2023, s. 247).

Kara, bölümün sonunda, Bektaşiliğin Türkleştirilmesini, milliyetçilikle etkileşimini ve geçirdiği dönüşümü mercek altına alıyor. Nathalie Clayer'a atıfla, Arnavut Bektaşiliğinin kuruluşunu ve Türkiye Bektaşiliğinden ayrılışını, özellikle Arnavut milliyetçi projesinde, "Bektaşilik tarihi, inancı ve kültürünün 'Türk' olan her şeyden ayrılması"yla ilişkilendiriyor (Kara, 2023, s. 327). Örneğin Türk olmayan bir dini kültür olarak sınıflandırılan Bektaşilik, aynı zamanda, "liberal" ve "tolerans sahibi" olarak tanımlanmıştır. Böylelikle Arnavut Hıristiyan ve Müslüman gruplarda aracı rolü gören bir inanca dönüşmüştür. Dolayısıyla Bektaşilik "liberal bir dini kültür olarak Avrupa'ya yakınlaştırılmıştır" (Kara, 2023, s. 327). Bu olay Türkiye milliyetçiliği ekseninde ise, tersine, Bektaşiliğin Türkleştirilmesi şeklinde yaşanmıştır. Örneğin Talat Paşa kendisini Bektaşi olarak tanıtmış ve hatta aktörlerinden biri olduğu Jön Türklerin muhalefet grubunun örgütlenme biçiminin dahi Bektaşi tarzda olması gerektiğini söylemiştir (Kara, 2023, s. 330). Sonuç olarak aslında milliyetçilik literatüründen bildiğimiz bir anlatıyla burada da karşılaşyoruz. Mitler yoluyla geçmişin inşa edilmesi, kurumsal bağlantılar, toplum incelemeleri, tarihyazımı gibi birçok edimi içeren milliyetçilik uygulamasını Bektaşiler üzerinden görebiliyoruz.

Sonuç

Sınırları Aşan Dervişler, konu kapsamı gereği özgünlüğü bir yana, ele aldığı farklı aktörler arasındaki ilişkileri sorunsallaştırmayı başaran, dönemin sosyo-politik durumlarına göre tepkileri dinamik ve ilişkiyel bağlam içinde okuyan, disiplinler metodolojik katı sınırların dışında hareket ederek, teori ve pratikte kültürel temasların tarihsel, siyasi-kültürel ve sosyal analizinin ampirik olarak çalışılabileceğini örnekleriyle göstermiştir. Özellikle Bektaşilerin hangi durumlarda/koşullarda nasıl tepkiler verdiğini, nasıl dönüştüğünü ve dönüştürdüğünü ilişkisellik içinde görebiliyoruz. Aynı zamanda Kara'nın benlik, yabancılik gibi önemli kavramları kültürel aktarımlar üzerinden okuması, "Bektaşiliğin kendisini bir inanç olarak değiştirmiş olduğunu" gösteriyor. Nihayetinde farklı gruplarla temaslar ve karşılaşmalar, her şeyden önce bazı değiş-tokuşları da zorunlu kılarak, Bektaşilerin pratiklerini, "kendilik imajlarını" değiştirmiştir (Kara, 2023, 364). Bir kültürün sabit olmadığı, her zaman dinamik olduğu, dönemseller koşullardaki ortamlara göre nasıl hem yeniden üretildiğini hem de dönüştüğünü Bektaşilerin kültürel temasları, ritüelleri, inanç pratikleri üzerinden okumak *sınırları aşan* bir okuma pratiği sunuyor.